

sızlık çabaları sonuçsuz kaldı; 1870'te ülke Vedaylar tarafından tekrar işgal edilip yağmalandı. Bu dönemde İslâmî anlayışın zayıflaması üzerine Sokotolu bazı müslüman âlimler bölgeye gelerek irşad faaliyetlerinde bulundular.

Ebû Sikkîn'in yerine Bagirmi sultanı olan II. Gavrang, Bornu'yu hâkimiyeti altına alan Râbih b. Zübeyr'in hücumlarına mâruz kaldı. 4 Şubat 1894 tarihinde Fransa ile Almanya arasında imzalanan ve Çad gölü çevresinin paylaşılmasını sağlayan bir antlaşmaya göre Bagirmi Fransız nüfuz alanına bırakıldı. Bu durum karşısında Gavrang Fransa ile mecburen bir himaye antlaşması yaptı (1897) ve buna şiddetli tepki gösteren Râbih'in Bagirmi'yi işgale yönelmesi üzerine kendi eli ile başşehir Masinya'yı yaktı. Himaye antlaşması gereği Fransızlar Râbih'i Bagirmi'den çıkarmak için saldırıya geçtiler ve 1900'de onu yenerek bölgenin tamamını kontrolleri altına aldılar. 1903'te imzalanan yeni bir antlaşma ile sultan, Şari nehrinin sol tarafındaki topraklar üzerinde hâkimiyet iddiasından ve köle ticaretinden vazgeçti.

Bagirmi 1910'da Fransız Ekvatorial Afrikası'nın sınırları içinde kaldı ve Fransızlar burayı I. Dünya Savaşı sırasında Kamerun'da bulunan Almanlar'a karşı bir üs olarak kullandılar. Bundan sonra Bagirmi Fransızlar'ın Çad askerî bölgesinin kontrolüne girdi, ancak yerli yöneticiler tarafından idare edildi. Gavarang ölünce yerine Abdülkadir (1918-1935) geçti. Bagirmili liderler Çad'ın bağımsızlık öncesi ve sonrasında önemli roller üstlendiler.

Bugün Çad Cumhuriyeti'nde Şari-Bagirmi olarak bilinen bölgenin yüzölçümü 82.910 km², nüfusu 719.000'dir (1984). Bozkır bitki örtüsünde bir plato olan bölge yarı kurak sayılmasına rağmen güneşli doğru çok verimlidir. Bu topraklarda darı, susam, çeltik ve pamuk üretimi yapılır. Bölge arıcılıkta ve siğir, devekuşu yetiştirilmesinde Çad genelinde önemli bir yere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Barth, *Travels and Discoveries in North and Central Africa (1849-1855)*, Gotha 1858, III, 410, 432; *Kāmūsü'l-a'lâm*, II, 1204-1205; G. Nachtigal, *Sahara und Sudan*, Graz 1967, II, 539-765; H. D. Nelson — M. Dobert, *Area Handbook for Chad*, Washington 1967, s. 28-29, 59, 60; H. Deschamps, *Keşifler Tarihi* (trc. Tanju Gökçöl), İstanbul 1974, s. 85, 86; a.mlf., *L'Afrique Noire Precoloniale*, Paris 1976, s. 74; *The Cambridge Encyclopedia of Africa* (nşr. Roland Oliver), London 1987, s. 79, 470; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1982, s. 104-105, 159-160; Abdurrahman Ömer el-Mâhî, *Teşâd*, Kahire 1982, s. 17; R. V. Weekes, *Muslim Peoples*, Westport 1984, II, 109-113; J. S. Trimingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 136-138, 213-215; Mahmûd Şâkir, *Teşâd*, Dimaşk 1408/1988, s. 41-42; Humphrey Fisher, "Batı ve Merkezi Sudan ile Doğu Afrika (trc. Kemal Kahraman)", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, III, 245, 259-261; Bustânî, *DM*, V, 116; Muhammed Salih Muhammed Eyyub, "Cüzûrû's-sekâfeti'l-'Arabiyye fi vasa'i İfrîkiyâ", *eş-Şekâfû'l-'Arabiyye*, sy. 11-12, Trablus 1989, s. 48-61; R. Capot-Rey, "Bagirmi", *El²* (İng.), I, 910.

RIZA KURTULUŞ

BAĞA

Süsleme sanatlarında ve küçük eşya yapımında kullanılan deniz kaplumbağası kabuğu.

Eski Türkçe'de *baka* şeklinde bulunan ve önceleri yalnız "kurbağa" anlamında kullanılan kelimenin aslı Sanskritçe *bheka*'dır (Farsça *bek / vek*). Daha sonra kaplumbağaya da kabuğundan çıkarılmış halinin kurbağaya benzemesi sebebiyle aynı isim verilmiş, ikisini birbirinden ayırt etmek için de ilkinde *kur(u) + baka* "sade, çıplak bağa", ikincisine *kap-lu(m) + baka* "kaplı, kabuklu bağa" denilmiştir. Mevcut yazılı belgelere göre tek başına *bağa* kelimesi XIV. yüzyıldan itibaren daha çok kaplumbağa kabuğu anlamında kullanılmaktadır.

En makbul bağa, deniz kaplumbağalarının *eretmochelys imbricata* türünün kabuklarından elde edilir. 50-90 cm. arasında boyları olan bu kaplumbağalar en fazla Güney Pasifik ve Karayay denizlerinde bulunur. En güzel renklere sahip ve

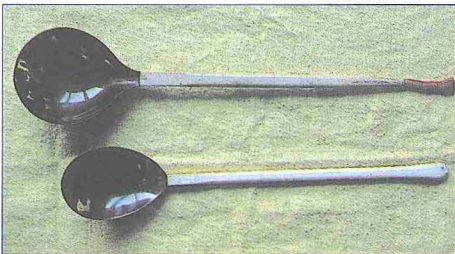

I. Ahmed'in
bağa ve sedef
kakmalı
tahtı
(Topkapı
Sarayı
Müzesi,
Envanter,
nr. 1652)

en şeffaf bağa plakaları teknenin özellikle tepe kısımlarından çıkarılır. Tepe de beş, eteklerde dört kat halinde bulunan, ortalama 14-15 cm. boyutlarında kareye yakın ovalleşmiş dikdörtgen şekilli plakalar, genellikle mermer hâreli koyu kahverengi, kızıl kahverengi ve kırmızı renklerde olmaktadır; en makbul renk yeşile dönüşen sarı damarlı koyu kahverengidir.

Bağa boynuz karakteri taşımakla birlikte ondan biraz daha serttir ve daha dikkatli bir çalışma ister. Damarsız, dolayısıyla her noktası aynı sertlik derecesinde olduğu için işlenirken aletlere karşı farklı direnç göstermez ve tornada liflenmez; çok iyi perdah kabul eder. Diğer boynuzsuz maddeler gibi sıcaklıktan etkilenir ve bu özelliğinden ötürü hayvanın teknesinden ısıtılarak çıkartılan ince plakalar yine ısıtılıp kalıp içinde sıkıştırılmak suretiyle çeşitli küçük eşyanın yapımına elverişli şekillere, meselâ tesbih yapımı için çekime uygun çubuk haline getirilebilir. Ayrıca değişik sayıda plaka veya kırıntı eritilip preslenerek büyük parçalar elde edilebilir. Ancak erime sırasında bağanın renkleri koyulaşır ve hâreler çok girift bir hal alarak tabii güzelliğini kaybeder.

Mevcut buluntulara göre bağa ilk defa Mısır'da kakmacılık sanatında kullanılmış ve oradan Romalılar'a geçmiştir. Fakat Ortaçağ Avrupası'nda pek çok eski sanat dalı gibi kakmacılık da unutulmuş ve daha sonra tekrar Doğu'dan alınmıştır. Özellikle İslâm ülkelerinde en tutulmuş süsleme sanatlarından olan kakmacılık Rönesans devrinde Sicilya üzerinden İtalya'ya girmiş ve Arapça'daki adı *tersî* de aynen benimsenmiştir (İtalyanca *tarsia* "kakma süs", intarsia "kakmacı-

İki bağa
tesbih ve
iki bağa
kaşık
(Ahmet
Düzgünhan
koleksiyonu)

lık"). Bağa, süslenecek sathın oyularak kakılacak maddenin o çukurluğa oturtulması şeklinde yapılan kakmacılık sanatında (bk. KAKMACILIK) ve daha çok da zıt renklerdeki kıymetli maddelerin yan yana tatbik edilmesi suretiyle meydana getirilen mozaik işlerinde (marköteri), genellikle abanoz, sedef ve fildişi ile birlikte satranç-dama tahtası, çekmece ve kutu gibi eşyanın yapımında kullanılmıştır. Avrupa'ya İslâm dünyasından geçen bu sanatlardan Fransa'da özel bir bağa süsleme sanatı doğmuş ve kısa sürede Osmanlı saray erkânı dahil aristokratlar arasında bu tarzda süslenmiş mobilyanın kullanımı moda haline gelmiştir. Adına "bul işi" denilen bu süsleme sanatı, XIV. Louis'nin sarayında mobilya atölyesi şefi olan A. C. Boulle tarafından geliştirilmiştir. Bağanın en geniş plakalar halinde kullanılmasına imkân veren bul işinde motifler, bağa plakalarından ve onlarla aynı kalınlıkta (0.5-1 mm.) hazırlanmış pirinç plakalardan, her ikisi üst üste konulup kıl testereyle kesilerek çıkarılmakta ve bu motifler süslenecek sath üzerine, birinin boşluğunu diğeri dolduracak şekilde tesbit edilmektedir. Bul işinde ve kakmacılıkta genellikle bağa plakalarının altına altın varak yapıştırmak suretiyle açık renk hârelerin sarı ve parlak görünmesi sağlanmıştır. Bağa Osmanlılar'da süsleme sanatlarının dışında özellikle kaşık, fincan zarfı ve tesbih yapımında kullanılmıştır. Sapları çoğunlukla ucuna küçük mercan dalları monte edilmiş fildişinden veya abanozdan yapılan kaşıklar, sıcağından bozulmaları için daima hoşaf kaşığı formunda imal edilmişlerdir. Bağa tesbihlerin mümkün olduğu kadar iri taneli ve net sarı-yeşil hâreli koyu kahverengi olanları makbuldür. Mızraplı çalgılar için de en makbul mızraplar bağadan yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

B. Kerestedjian, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque*, Londres 1912, s. 93; *Türk Lugatı*, I, 622-623; III, 861-862; *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1963-77, I, 362-363; IV, 2746; Clauson, *Dictionary*, s. 311-312, 647; *Webster's Third*, s. 770, 1040, 1173; Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1944-46 — İstanbul 1984, I, 348, III, 1945, Can Kerametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *TeLD*, IV (1962), s. 5-13, levha I-XII; J. T. Butler, "Buhl", *EAm.*, IV, 724; SA, I, 151, 300; II, 976-977; III, 1282; IV, 1774-1776, 1940; S. Grandjean, "Bouille, André Charles", *EBr.*, IV, 15; E. L. Young, "Tortoise Shell", *EBr.*, XXII, 100.

SARGON ERDEM

BAĞÇE-i SAFÂ-ENDÜZ

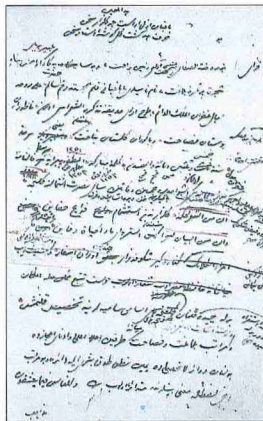
(باغچه صفائندوز)

Sahaflar Şeyhizâde
Vak'anüvis Mehmed Esad Efendi
(ö. 1264/1848)
tarafından kaleme alınan
şuarâ tezkiresi.

Esad Efendi Tezkiresi diye de tanınan bu eserin adı, ebced hesabıyla yazılış tarihi olan 1251 (1835) yılını vermektedir. Eser 1100-1135 (1688-1722) tarihleri arasında yaşamış olan şairler hakkında bilgi veren *Sâlim Tezkiresi*'ne ziyil olarak yazılmıştır.

Esad Efendi *Bağçe-i Safâ-endûz*'un girişinde şiir sanatından söz ederek bir şuarâ tezkiresinde bulunması gereken özellikler hakkında bilgi verir. Tezkire yazarlarının en önemlilerini belirttikten sonra bazı şuarâ tezkiresi yazarlarının da başkalarının yazdıklarını kendilerine mal ettiklerini açıklar. Bu girişten sonra Sâlim'in bıraktığı yerden başlayarak 1135-1251 (1722-1835) yılları arasında yaşayan şairlerin kısa biyografilerini verir. Tezkirede şiir örnekleri yoktur.

Tezkirenin müellif hattıyla olan nüshasında şairler hakkında yazılanların birkaç defa karalanıp tekrar düzeltilmiş olması, hal tercümeleri altında örnek verilerek üzere bırakılan boşlukların doldurulmaması ve bazı sayfaların tamamen boş olması eserin müsvedde halinde kaldığını göstermektedir. Eserin bu

Bağçe-i Safâ-endûz'un müellif hattı nüshasından iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 185, vr. 1^b, 94^a)

nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Es'ad Efendi, Yazma Bağışlar, nr. 185). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 2095) bulunan nüsha ise Nail Bey tarafından Es'ad Efendi nüshasından istinsah edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Müellifleri, II, 26; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 323; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1387; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 331, 335; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuarâ Tezkipleri*, Erzurum 1988, s. 134; M. Münir Aktepe, "Es'ad Efendi", *İA*, IV, 363-365; "Bağçe-i safâ-endûz", *TDEA*, I, 293.

MUSTAFA İSEN

BAĞDÂDÎ, Abdülkâdir b. Ömer

(bk. ABDÜLKÂDİR el-BAĞDÂDÎ).

BAĞDÂDÎ, Abdülkâhîr b. Tâhîr

(bk. ABDÜLKÂHİR el-BAĞDÂDÎ).

BAĞDÂDÎ, Abdüllatîf b. Yûsuf

(bk. ABDÜLLATİF el-BAĞDÂDÎ).

BAĞDÂDÎYYE

(bk. ACİBE el-BAĞDÂDÎYYE).

BAĞDÂDÎYYÜN

(البغداديون)

Mu'tezile'nin

Bağdat ekolüne mensup
kelâmcılarına verilen genel ad
(bk. MU'TEZİLE).

BAĞDAT

(بغداد)

İslâm dünyasının önemli tarih, ilim ve kültür merkezlerinden biri ve bugünkü Irak'ın başşehri.

I. GENEL BAKIŞ

II. OSMANLI DÖNEMİ

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

IV. SON DÖNEM

I. GENEL BAKIŞ

Dicle nehrinin her iki yakasında 33° 26' 18" kuzey enlemi ile 44° 23' 9" doğu boylamı üzerinde yer alan şehir, VIII. yüzyılda Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan Abbâsî Devleti'nin yıkılışına (1258)